

Юлія Грищенко

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ
СПАДЩИНІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ПЕДАГОГІВ-МУЗИКАНТІВ ХІХ СТ.**

Статтю присвячено висвітленню результатів ретроспективного аналізу вітчизняного історичного досвіду формування національної культури у педагогічній спадщині видатних українських педагогів-музикантів ХІХ століття. Автор акцентує увагу на ролі видатних українських композиторів у становленні музичної освіти та посиленні її національної спрямованості, простежується еволюція педагогічних поглядів видатних музикантів.

Ключові слова: національна культура, музичне мистецтво, досвід, педагоги-музиканти.

Статья посвящена освещению результатов ретроспективного анализа отечественного исторического опыта формирования национальной культуры в педагогическом наследии выдающихся украинских педагогов-музыкантов ХІХ века. Автор акцентирует внимание на роли выдающихся украинских композиторов в становлении музыкального образования и усилении ее национальной направленности, прослеживается эволюция педагогических взглядов выдающихся музыкантов.

Ключевые слова: национальная культура, музыкальное искусство, опыт, педагоги-музыканты.

The article is devoted to the results of a retrospective analysis of native historical experience of formation of national culture in the pedagogical heritage of outstanding Ukrainian teachers-musicians of the nineteenth century. The author focuses on the role of prominent Ukrainian composers in the development of music education and strengthen its national focus, traces the evolution of pedagogical views of outstanding musicians.

Key words: national culture, music, experience, the teachers-musicians.

Зв'язок освіти з вітчизняною історією, національною культурою, народними традиціями, педагогічним досвідом минулих поколінь є значним джерелом визначення сучасної державної стратегії реформування професійної освіти в Україні. Оновлення змісту, форм і методів освіти з урахуванням вікових традицій сприятиме становленню особистості на національній основі. Переосмислення педагогічного досвіду минулих поколінь з позицій нових освітньо-виховних вимог в поєднанні з

сучасними теоретичними та методичними досягненнями в галузі мистецької освіти дозволить впровадити в процес навчання найкращі музично-виховні традиції національної освіти. Особливої актуальності набуває питання вивчення професійного досвіду видатних українських педагогів-музикантів у різні історичні періоди, багатого своїми традиціями й досягненнями і який став вагомим внеском у розвиток не лише вітчизняної, а й світової культури.

У відродженні й розвитку української національної культури важливу роль відіграє її мистецька спадщина. Зокрема, розвиток української культури досліджуваного періоду у своїх працях розглядали Д. Антонович, М. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Огієнко, О. Субтельний та інші. Автори наукових праць з історії становлення національної освіти Л. Вовк, С. Горбенко, М. Заволока, М. Загайкевич, Н. Калениченко, О. Лавріненко, О. Михайличенко, В. Орлов, О. Рудницька, М. Ярмаченко висвітлили важливі питання процесу становлення музично-естетичного виховання в Україні. Різні аспекти формування національної самосвідомості та ролі музичного мистецтва в духовному, національному та естетичному становленні особистості розглянуто в дослідженнях І. Бега, І. Зязюна, Г. Філіпчука, Л. Масол, Л. Хлебніковой та ін.

Разом із тим, професійний досвід видатних українських педагогів-музикантів XIX століття, творчість яких була спрямована на формування національної культури, не був об'єктом цілісного наукового аналізу. В окремих працях фрагментарно оцінюється внесок педагогів-музикантів в освітню практику, досліджується їх творча і громадська діяльність. У педагогічних і мистецтвознавчих працях педагогічна спадщина видатних українських педагогів-музикантів залишається не достатньо досліджена з позиції розвитку їх професійного досвіду.

Мета статті: на основі ретроспективного аналізу професійного досвіду видатних українських педагогів-музикантів XIX століття виявити особливості музичної освіти, спрямованої на формування національної культури, що є актуальним для сучасного розвитку мистецької освіти.

Упродовж XIX ст. і українська культура зробила колосальний крок уперед у своєму розвитку, виявила свою здатність: по-перше, синтезувати багатовіковий світовий художній процес; по-друге, всім своїм мистецьким арсеналом запропонувати самобутнє вирішення багатьох суспільних, етико-філософських і художніх проблем, які хвилювали людство; по-третє, створити такі художньо-естетичні цінності, які поставили українську культуру на рівень світової. Отже, перейнята гуманістичними ідеями, українська культура XIX століття вивела українську націю на широкий шлях світового історичного поступу, поставила із невідомості й забуття в один ряд з найрозвинутішими націями світу [2, с. 22].

Важливу роль у формуванні національної культури в Україні у XIX ст. відігравали культурно-освітні та просвітницькі товариства і

організації, які були носіями педагогічної думки і виступали за розвиток і збереження української культури як унікального утворення. У таких товариствах об'єднувалися для спільної діяльності художники, літератори, музиканти, науковці та аматори, які намагались продемонструвати громадськості здобутки національної творчості і високу виконавську майстерність акторів, музикантів, художників.

Так у 60-х рр. XIX ст. представники передової інтелігенції, професори університетів, драматурги, театральні та музичні діячі об'єдналися в колі просвітницької організації «Громади». Основною метою їх діяльності було створення недільних шкіл, видання навчальної та науково-популярної літератури українською мовою, збирання етнографічних матеріалів тощо. У 1882 році силами українських вчених в Києві було засновано місячник «Киевская Старина», що став головним органом українознавства, присвячувався дослідженню політичної, соціальної й культурної історії України.

У галузі мистецької освіти саме XIX ст. характеризується активним розвитком української музичної педагогіки. Пов'язаний із творчістю видатних українських педагогів-музикантів Миколи Лисенка, Петра Сокальського, Петра Ніщинського, Сидора Воробкевича, Михайла Вербицького та ін., він відіграв важливе значення у формуванні теоретичних засад національної музичної школи і зумовив появу нових тенденцій в традиційній методичній системі музично-естетичного виховання.

Видатні музиканти та педагоги приймали активну участь у громадському житті пов'язаному з національно-культурним відродженням. Так, зокрема М. Лисенку належить провідна роль у діяльності київської Громади. А. Вахнянин у 1868 році очолив товариство «Просвіта», організував музичне товариство «Торбан», займався справою народного театру. С. Воробкевич, працюючи на Буковині, став одним із засновників журналу «Буковинська зоря», очолив студентське товариство «Союз». П. Ніщинський входячи до одеської Громади разом з іншими її членами приймав участь у створенні російсько-українського словника.

XIX століття було позначене також активізацією історичних досліджень, етнографічних пошуків і відродження українського фольклору. До народної творчості звертаються О. Гулак-Артемівський, М. Лисенко, О. Рубець, П. Сокальський та інші. Їхніми зусиллями було створено базу вітчизняної фольклористики. Народна музика була головним чинником становлення національної композиторської школи [7, с. 16].

Прагнучи наблизити мистецтво і культуру до широких верств трудового населення передові діячі культури добиваються відкриття у ряді міст Народних будинків, Народних аудиторій, в яких проходили загальнодоступні концерти, вистави, проводились різні народні читання та лекції.

Визначною постаттю серед діячів української музичної культури

другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стає М. Лисенко (1842–1912 рр.) – засновник української композиторської школи, митець, який відіграв визначну роль у піднесенні українського народного мистецтва, зростанні багатойспівацької культури на національних засадах, у розвитку музичної освіти, підготовки національних педагогічних кадрів у галузі професійного музичного мистецтва. Заснована композитором у 1904 році Музично-драматична школа заклала основи національної музичної освіти в Україні.

У історії хорового мистецтва значне місце належить хору М. Лисенка. Цей колектив був заснований у 1871 році. Склад хору налічував 50–60 чоловік, серед яких були студенти різних навчальних закладів, урядовці, вчителі, професійні музиканти (П. Демуцький, К. Стеценко, Я. Яциневич, С. Старицька, сестра М. Лисенка та інші). «Це не був хор лише аматорів, чи професіоналів, це був ідеологічно з'єднаний гурток української молоді, що вірила в цінність і майбутність української пісні і разом культури. Під керівництвом Лисенка тут виховувалися кадри майбутніх українських діячів, накреслювалися й готувалися проблеми й плани не тільки майбутньої української музики, а й взагалі культури її» [6, с. 9].

Досить різноманітним був репертуар славнозвісного колективу. Будучи палким прихильником національного мистецтва, М. Лисенко широко використовував українські народні пісні. На тематичних концертах слов'янської музики в Києві та Петербурзі хор виконував пісні слов'янських народів (українські, польські, російські, болгарські, сербські, чеські). Доповнювали репертуар хорові номери з відомих опер М. Лисенка, М. Римського-Корсакова, А. Рубінштейна, С. Монюшка, Р. Вагнера та ін.

З 1892 року хор під управлінням М. Лисенка почав активно подорожувати по Україні. Мандрівні подорожі хору відігравали важливу культурно-просвітницьку роль. Слухачі в різних куточках країни мали можливість почути найкращі твори як українських так і зарубіжних композиторів. «Виступи хору збагачували слуховий досвід, заохочували до співу, виховували естетичні почуття та слухацьку культуру. Це була не тільки велика просвітницька справа, а й значна музично-освітня робота» [6, с. 38–39].

Диригентсько-хорова діяльність Лисенка була прикладом відданості справі для багатьох його учнів і послідовників, які організовували хорові гуртки (подекуди й за межами України) [6, с. 353].

Самовіддана праця Петра Сокальського (1832–1887 рр.) у сфері музичної культури сприяла у другій половині ХІХ ст. становленню і розвитку музичної освіти в Одесі. У своїх публікаціях П. Сокальський наголошував, що «національні композитори виражають справжні почуття мільйонів мас, почуття правди сильне в масах: ним можна пояснити надзвичайний успіх будь-якої музики, вираженої в національній формі» [5, с. 102–103]. Композитор часто критикував засилля іноземної музики і намагався привернути увагу до скарбниці народної пісні: «Істинні

художники всіх країн всюди схилялись перед внутрішньою силою, оригінальністю й непідробною щирістю народних пісень. У них народний геній залишив величезні скарби своєї творчості і невичерпний матеріал для вмісту найвищих форм мистецтва» [8, с. 13].

У 1864 році в Одесі за ініціативою П. Сокальського та його однодумців, серед яких були музиканти і композитори, було створено «Товариство аматорів музики». Метою діяльності Товариства стало об'єднання музичних діячів, оновлення музичного життя міста. Силами об'єднання відкриваються музичні класи, де навчали правил співу і музики. Фактично Товариство аматорів музики стало першим музичним навчальним закладом в Одесі.

Серед перших хорових осередків Одеси був хор під орудою П. Сокальського, заснований у 1864 році. «В березні 1864 року шість чоловік, пройняті любов'ю до музики, переважно вокальної, зібрались за ініціативою місцевого нашого композитора П. Сокальського, щоб обміркувати, чи не можна якось-то влаштувати з розрізнених у місті співаків і співачок постійний і правильно організований хор» [5, с. 3]. Склад хору налічував 48 чоловік, до якого приєднався аматорський оркестр під керівництвом І. Кузьминського. Репертуар хору був досить різноманітним: українські і російські народні пісні, хорові твори Сокальського та ін. Для любителів хорового мистецтва П. Сокальський читав лекції про акустичні основи музики, естетику, теорію та історію музики і намагався привернути увагу до народної музики.

У розвитку національної української культури ХІХ ст. на Буковині важлива роль належить багатогранній діяльності Сидора Воробкевича (1836–1903 рр.) – відомого композитора, поета, педагога, диригента і громадського діяча. З юнацьких років він захоплювався народною творчістю, збирав і записував українські і румунські народні мелодії.

Важливу роль у творчій спадщині С. Воробкевича відігравала його диригентська практика. З 60-х років він постійно працює з хоровими колективами зокрема, сільськими хорами, дитячим шкільним, гімназійним і студентським хором у Чернівцях, колективом робітничої молоді і хором чернівецького товариства «Руська Бесіда». Дуже часто композитор розучував власні твори на репетиціях з хоровими колективами, перевіряючи на практиці їх звучання. В другій половині ХІХ ст. керовані С. Воробкевичем хорові колективи набули справжнього визнання у публіки, яка визначала їх високий професійний рівень.

У творчій спадщині композитора понад 400 творів для хору, які написані на власні тексти, а також на вірші Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, Я. Головацького та ін. Хорові твори композитора вирізняються своєю ліричністю і мелодичністю, що наближає їх до народної пісні. «Щира ліричність і задушевність, прозора гармонічна фактура і простота форми спричинилися до життєздатності і надзвичайної

популярності цих пісень протягом довгих років. Їх співали в Буковині й в Галичині молоді й старі, селяни і інтелігенція, фахівці-музиканти і самодіяльні гуртки, неписьменні люди і студентська молодь. Багато з них втратили авторство і співаються до сьогодні як народні» [1, с. 19].

С. Воробкевич займався активною культурно-освітньою і педагогічною діяльністю. Відчуваючи на практиці відсутність теоретичної і методичної літератури, С. Воробкевич видає підручники з сольфеджіо, теорії музики, гармонії, складає пісенники. У 1870 році вийшов його перший пісенник, призначений для школярів, а у 1889 році був опублікований «Співаник», який складався з трьох частин. Третя частина цього видання мала найбільшу цінність і фактично була методичним посібником з теорії музики.

Важливу роль у творчій спадщині С. Воробкевича відігравала його публіцистична діяльність. Він був автором науково-популярних статей, які друкувались у газетах та журналах і виходили у Чернівцях, Львові, Відні. До циклу статей «Наші композитори» відноситься публікація С. Воробкевича, в якій він аналізує творчість відомого українського композитора М. Вербицького і наголошує, що «всі твори цього композитора характерні глибоко патріотичним, народним настроєм, хорошою формою, гідною подиву концепцією, надзвичайною теплотою і оптимізмом» [1, с. 14–15]. Це була перша на Буковині стаття про видатного галицького митця.

С. Воробкевич, займаючись активною громадською діяльністю, входив до складу товариств і організацій, зокрема очолював товариство «Руська Бесіда». З 1877 року С. Воробкевич стає редактором і видавцем літературного буковинського альманаху «Руська хата». У 1884 році він очолює створене в Чернівцях «Руське літературно-драматичне товариство», в статуті якого зазначалось, що товариство має «плекати драматичне й музичне мистецтво, ставити українські народні п'єси в театрі, організувати музично-декламаційні вечори, концерти й популярні лекції на мистецькі теми».

У 1897 році було обрано представником до Краєвської шкільної ради і на той час був першим українцем у цій освітній установі. У буковинській пресі з'явилась стаття, в якій зазначалось, що «вибір у всякому відношенні щасливий, бо Воробкевич – людина, якої патріотичні почуття не підлягають сумніву, яка знає молодь і її вимоги» [3].

Важливу роль у розвитку національної культури ХІХ ст. відігравала діяльність видатних українських педагогів-музикантів, які свою енергію і талант присвятили справі національного відродження та розвитку української музичної культури. Серед них: М. Лисенко, П. Сокальський, П. Ніщинський, А. Вахнянин, С. Воробкевич, М. Вербицький та ін. З розвитком системи музичної освіти в Україні простежується еволюція педагогічних поглядів видатних музикантів: якщо в першій половині

XIX ст. вони виступали за включення уроків музики до навчальних планів і програм, то в другій половині XIX ст. їм довелося вирішувати більш складні завдання. Зокрема, посилення національної спрямованості музичної освіти шляхом введення до навчальних програм українських народнопісенних творів та їх композиторських обробок; залучення до викладацької діяльності українських композиторів, музикантів, співаків; інтеграція у змісті музичної освіти прогресивних ідей вітчизняного і зарубіжного музично-педагогічного досвіду, що передбачало використання різноманітних форм і методів музичної освіти, включення у репертуар найкращих зразків національного і світового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білинська М., Сидір Воробкевич. – К. : Музична Україна, 1982. – 48 с.
2. Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю. П. Богуцького. – К. : Знання, 2007. – 679 с.
3. Буковинські відомості. – № 15, 1897 р.
4. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / Навч. посіб. – К.: Знання, 2007
http://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/part3/324
5. Каришева Т. П. Сокальський – К. : Мистецтво, 1986. – с. 102–103.
6. Лисенко О. М., В. Лисенко: спогади сина / Остап Миколайович Лисенко; вступ. ст. М. Рильського. – К. : Мистецтво, 1966. – 362 с.
7. Музыкальная культура Украины: [сб. статей] / Л. Архимович, А. Шредер-Ткаченко, Т. Шеффер. – М. : Муз. изд., 1961. – 216 с.
8. Публичные лекции о музыке, конспекты 1867–1868 гг., ДПБ УРСР, відділ рукописів, архів П. Сокальського, № 1 38410, стор. 13.
9. Русское общество изящных искусств. Одесса. / Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського // Ф. 1, № 39113.